

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2013. Вип. 17. С. 153–168.

Віра ГУПАЛО

З ІСТОРІЇ ЗАСЕЛЕННЯ ЗВЕНИГОРОДА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ У ДОІСТОРИЧНУ ДОБУ

Необхідною передумовою для здійснення реконструкції планіграфії давніх поселенських структур, розвитку їхнього господарства, ремесел тощо є характеристика природних умов середовища, де розташована пам'ятка. Особливості геологічної будови і рельєфу, клімату, водного режиму, характеру ґрунтів, рослинного покриву та тваринного світу були визначальними у формуванні окремих природних ареалів зі специфічними рисами, що впливали на напрями використання природних ресурсів давніми суспільствами. Одним із регіонів, що постійно приваблював первісних поселенців, був район Звенигорода. В результаті планомірних розвідувальних робіт, що проводилися на цих теренах впродовж останніх десятиліть, відкрито значну кількість археологічних пам'яток, що дає змогу висвітлити загальні тенденції в розташуванні поселень та особливості господарського освоєння території в різні історичні епохи як в межах самого Звенигорода, так і довкола низовини, що його оточує. Характерними рисами місця розташування сучасного Звенигорода (с. Звенигород Пустомитівського р-ну Львівської обл.) є те, що його центральна частина займає підвищення посеред розлогої заплавної долини. Низовина по периметру оточена горбогір'ям, на вершинах та схилах якого знаходяться села Шоломия, Водники, Гринів, Підгородище, Романів, Ганачівка, Під'ярків, Станмир, Городиславичі. В межах цих населених пунктів площа Звенигородської округи сягає приблизно 10 тисяч га [Свешніков, 1987, с. 3].

Неоднорідність території довкола Звенигорода зумовлена тим, що вона розташована у регіоні, якому притаманна складна тектонічна будова, яку характеризує стик двох значних тектонічних структур – Східноєвропейської молоді платформи і Карпатської складчастої системи. Тектонічні процеси тут супроводжувалися прогинанням земної кори і розчленуванням її розломами на окремі блоки, що зміщувалися на різну глибину.

Звенигород і прилегла територія розташовані в межах двох ландшафтних районів – Пасмового Побужжя і Подільського горбогір'я. Пасмове Побужжя – район лесового лісостепового типу зі значною участю комплексів поліського типу (боліт і лук). Лесові природні комплекси виступають тут у вигляді шести пасом, що простягаються із заходу на схід паралельними смугами від Розточчя і Давидівського плато майже до Буська та Глинян. В межі останнього (південного) Дмитровицького пасма заходить північна окраїна Звенигорода. Ці гряди – типові лісостепові ландшафтні комплекси, що значно змінені багатовіковою господарською діяльністю людини. Дібровні ліси, поширені тут в доагрокультурний час, майже цілком знищені, а на їхньому місці, як і на місці колишніх лучних степів, тепер простягаються орні землі, загалом досить якісні. Між пасмами виступають широкі, плоскі, частково заболочені долини (завширшки 1–3 км) з невеликими річечками. Південні схили Дмитровицького пасма, що здіймаються над заплавою р. Горожанки та р. Білки (відповідно, в районі Шоломії та Звенигорода) сьогодні вкриті щільною житлово-господарською забудовою з характерними для сільського краєвиду присадибнимигородами та садочками.

Із заходу і півдня заболочена Звенигородська долина оточена Давидівським плато, яке, починаючись від Високого замку у Львові, простягається до Чортової скелі і далі до сіл Гончарі, Водники, Гринів, Підгородище та Під'ярків (рис. 1); біля Романова перпендикулярно до Давидівського плато прилягає Гологірське пасмо – частина Гологоро-Кременецького кряжа, що становить підвищений край Подільської височини і європейський вододіл між басейнами Чорного і Балтійського морів. Стрімка північна сторона Гологірського пасма утворює численні “затоки” і “півострови”, які надають пасму звивистого вигляду. “Затоки” утворені верхів'ями потоків, що належать до басейну Західного Бугу і є притоками р. Полтви. Між цими

“затоками”, перед північним схилом Гологірського пасма, розташована група останців, що відчленовані ерозією від окраїни Подільської височини. Це, зокрема, г. Кам’яна (363 м) та г. Туркотинська (348 м) над Станимиром, г. Сторожова (368 м) біля Під’яркова, г. Макітра біля Гринева, г. Гудзова (351 м) біля Шоломії, а також безіменні останці біля сіл Романів та Ганачівка. Окрім того, в межах згаданих пасом вздовж вододільної смуги розміщені найбільші висоти: г. Хом (440 м) коло Гринева, г. Камула (472 м) біля Романова, Замчисько (452 м) біля с. Ганачівка, Вапнярка (467 м). Потоки, що беруть початок у Гологірському (Коцурівський та Романівський) і Давидівському (Водниківський) пасмах та на Пліхівській височині Дмитровицької гряди (р. Горожанка), живлять багнисту долину довкола Звенигорода. На сьогодні північні схили Давидівського і Гологірського пасом вкриті лісами, серед яких мальовничими острівцями виділяються села Водники, Гринів, Підгородище, Романів, Ганачівка та Під’яроків з церквами, домінуючими на тлі житлово-господарської забудови.

Ріки, які протікають в околицях Звенигорода, належать до басейну Західного Бугу. На сьогодні це невеличкі річечки та потічки, перетворені здебільшого на меліоративні канали. За своїм режимом вони відносяться до рівнинного типу. Основною річковою артерією у Звенигороді є річка Білка, права притока р.Полтви. У Білку впадають Водниківський, Коцурівський та Романівський потоки і р. Горожанка (ліві притоки). Долина річки Білки в льодовиковий період була сильно розмита талими льодовиковими водами. У поперечному перерізі вона має трапецієподібну (ближчу до коритоподібної) форму, плоске днище, пологі схили і дуже розмиті тераси. Заплава сягає в ширину до 2 км. Східніше від Звенигорода через Городиславичі протікає р. Кишице (права притока Білки), в долині між Під’ярковом і Станимиром численні струмки зливаються у русло Тимковецького потоку (правого притоку Полтви).



Рис. 1. Краєвид Давидівського плато із сторони Звенигорода. Вид з півдня
Fig. 1. Davydov plateau landscape from the side of Zvenyhorod. View from the south

Різновиди флори та рослинного покриву на території Звенигорода і околиць пов’язані з льодовиковим і післяльодовиковим часом. У формуванні флори брали участь північні та північно-східні види, які прийшли з далекої півночі та північного сходу, гірські види, що перемістилися на схід із Центральної Європи, а також рівнинні атлантичні види. У зв’язку з цим флора тут неоднорідна за своїм складом. Основні флористичні елементи репрезентують: тайгові (ялина, сосна), зони широколистяних лісів (бук, дуб, граб, явір) та гірські, до яких належать європейські гірські види. Сучасний рослинний покрив докорінно змінений господарською діяльністю людей і втратив свій первісний видовий склад. У доагрокультурний період ліси займали більшу частину цієї території та й регіону в цілому, про що свідчить велике поширення дерново-підзолистих, світло-сірих, темно-сірих опідзолених та опідзолених чорноземних ґрунтів, які сформувалися під колишніми лісами [Геренчук, 1972].

Підсумовуючи, слід підкреслити, що Звенигородська долина в доісторичний період із заходу і півдня була оточена високими пагорбами, вкритими віковичними лісами, наповненими дичиною; із півночі і сходу низовину облямовували невисокі горбисті пасма, спочатку заліснені, а згодом, в результаті людської життєдіяльності, перетворені на пасовища та поля. Між полями і лісами лежала розлога долина з луками (де випасали і досі випасають худобу) та болотами (де гніздилося численне і різноманітне болотне та водоплавне птаство), через яку протікала багатоводна судноплавна річка, багата на різні види риби. Усе створювало сприятливі умови для розвитку в цих місцях мисливства, рибальства, землеробства і скотарства. Тож в околицях Звенигорода знайдено сліди життя й діяльності людей майже усіх давніх епох від палеоліту до пізньоримського часу (рис. 2).

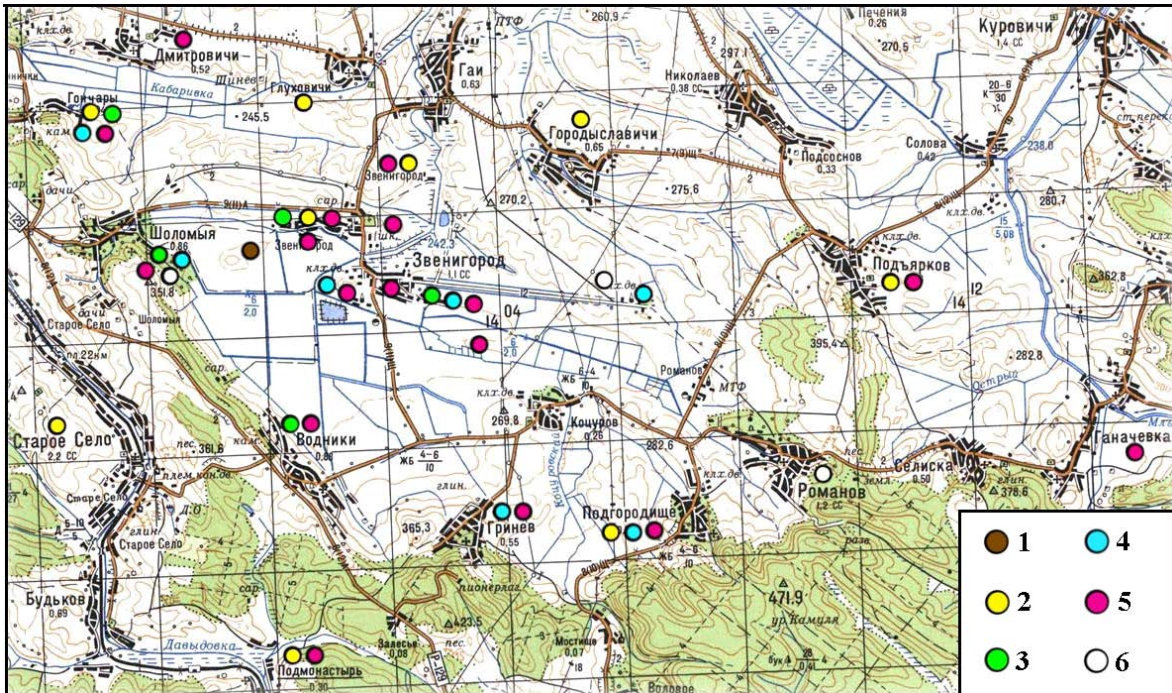


Рис. 2. Археологічні пам'ятки доісторичної доби на території Звенигорода і його околиць: 1 – пам'ятки доби палеоліту; 2 – пам'ятки доби неоліту; 3 – пам'ятки доби бронзи; 4 – пам'ятки доби раннього заліза; 5 – пам'ятки пізньоримського періоду; 6 – пам'ятки невизначеного часу. Масштаб 1:100 000.

Fig. 2. Archaeological sites from prehistoric period on the territory of Zvenyhorod and its neighborhoods: 1 – Paleolithic sites; 2 – Neolithic sites; 3 – Bronze Age sites; 4 – Early Iron Age sites; 5 – sites from Late Rome period; 6 – sites with undefined chronological position. Scale 1:100 000.

* * *

Одну з перших спроб відтворити загальну ситуацію заселення території вододілу Балтійського і Чорного морів у праісторичну добу здійснив Б. Януш, опираючись на наукові здобутки вчених XIX – початку XX ст. На думку дослідника, початок заселення терену Звенигорода і його округи припадає на заключну фазу неоліту. Тоді ці землі ще знаходилися на віддаленому узбіччі від основних шляхів, якими проходив процес заселення території Східної Галичини. Найдавніші поселення кам'яної доби займали вигідні місця, передусім, у долинах головних водних артерій краю – Дністра і Західного Бугу. Натомість, вододіл між цими ріками становив перешкоду, яка стримувала просування первісних колоністів з півночі на південь і навпаки. Б. Януш відзначав, що культурні взаємовпливи здійснювалися по лінії річок Серет, Стрипа і Західний Буг, залишаючи осторонь слабко доступні терени вододілу на височинах у районі Львова, очевидно, і Звенигорода. Звідси, розрізнені крем'яні знахідки епохи пізнього

неоліту, зафіксовані на території Звенигорода, Під'яркова, Романова та Старого села, на гадку дослідника, свідчили не про постійне заселення терену, а радше виступали слідами тимчасового перебування тут невеликих груп неолітичних першопрохідців, які час від часу заглиблювалися у безлюдні пущі, віддалені від головних артерій тогочасного життя. Можливо, під час одного з таких походів й відкрито вигідну місцину в районі Звенигорода та покладено початок колонізації цього терену [Janusz, 1913, s. 36–39].

Знахідки і дослідження наступних років внесли доповнення і певні корективи у представлену вище картину найдавнішого етапу освоєння людиною Звенигорода та його околиць.

Так, достовірні сліди появи перших людей відзначено лише в околицях Звенигорода. На розлогому острові (262,4 м н.р.м.) в урочищі В'єлики, що знаходиться в заплаві правого берега р. Горожанки на відстані 1,5 км на захід від замкового пагорба, зібрано крем'яні вироби доби пізнього палеоліту – нуклеуси, цілі і у фрагментах ножеподібні пластини, відщепи, в тому числі покриті голубою патиною [Полянський, 1935, с. 19]. Незначна кількість матеріалу вказує, що острів слугував, найімовірніше, тимчасовим притулком для первісних мисливців, які, можливо, забрели сюди з півночі – з басейну Західного Бугу.

У наступні кілька тисячоліть нога людини не ступала на ці землі. Лише у неоліті з'являються племена з розвиненим господарством, які займають лагідні пагорби, розташовані довкола Звенигородської долини. Сліди поселень відзначено на підвищеннях (250 м н.р.м.) в урочищах Луг, Острови, Підвеликі, Стіги, Безгірні, Горби, Загумінки, що оточують Звенигород із східного та північно-східного боку. Тут зібрано 134 крем'яні предмети, докладний опис яких здійснив відомий природодослідник Ю. Полянський. Сировиною для виготовлення неолітичних кам'яних виробів із Звенигорода слугував здебільшого крейдовий кремій темного або чорного, рідше – коричневого кольорів. Більшість виробів – це відщепи. Хоча цілих знарядь мало – їх достатньо для характеристики культурної належності і господарської діяльності звенигородських неолітичних селищ. Весь матеріал не патинований. Пластини ретельно відщеплені, дрібні та середні; частину з них використовували без попереднього ретушування, а частину перероблено на знаряддя. Ще 25 пластин (цілих і в уламках) – ретушовані: при основі, з одного боку, з обох боків чи оброблені на зворотній поверхні. Асортимент крем'яних виробів досить різноманітний: скребки, свердла, різці, серцеподібний наконечник стріли, серпи. Цікавими є дві сокирки. Одна з них, виконана із білого просякненого кремнеземом вапняку, мала прямокутну у перерізі форму та дуже грубий обух майже квадратної форми. Інший зразок – це виконана із м'якого зеленавого сланцю невелика відполірована сокирка із вигнутим подібно до шевського копита лезом, що ймовірно, слугувала мотикою [Полянський, 1928, с. 19–20]¹.

В кінці III – на початку II тисячоліття до н.е. з межиріччя верхів'їв Вісли і Горині у пошуках нових земель, придатних для землеробства, примандрувало у Звенигород землеробсько-скотарське населення. Вони залишили по собі поховання, здійснені на південній частині урочища Гоева Гора. Ділянка могильника, що височіє на 6 м над рівнем низовини, розташована на видовженому пагорбі Дмитрівського пасма, яке оточує Звенигород з півночі. Досліджено п'ять поховань, здійснених за обрядом тілоспалення (1) і тілопокладення (4). Небіжчиків, яких укладали у скорченому положенні на лівому боці, супроводжували різні предмети: ліпний посуд, кістки овець, крем'яні знаряддя, кістяне шило, вироби із бронзи (наконечник стріли, шпилька та намистинка-трубочка). Серед поховального інвентарю привертають увагу рогові мотики, які, на думку І. Свешнікова, застосовувались для розпушування твердої землі, що раніше не оброблялась [Свешников, 1956, с. 57–69]. Побіжно це може свідчити, що населення, яке залишило могильник на Гоевій Горі, прийшло на цілині землі. Можливе місцезнаходження осель цього населення засвідчують сліди селища, яке відкрито у східній частині того ж підвищення на відстані біля 1,5 км на північний схід від

¹ Ця найбільша довоєнна збірка крем'яних артефактів, на жаль, датована в цілому добою неоліту без виділення окремих культур.

могильника. Поселення розташоване північніше хутора Жуків на лівому березі р. Білки. Займає овальний в плані останець площею 500×800 м, що здіймається на висоту до 10 м над рівнем заплави. В межах поселення зібрано уламки ліпної кераміки та поодинокі вироби із кременю, які В. Конопля ототожнює із волино-люблінською культурою [Конопля, 1996, с. 26], що існувала у Північно-Східному Прикарпатті і Західній Волині в кінці IV–III тисячоліттях до н.е.

Інша група цієї ж культури оселилась в районі с. Гончарі, на відстані біля 5 км на північний захід від Звенигорода. Їхнє селище займало підвищення Давидівського плато в урочищі Людвин і було оточене з трьох сторін болотистою долиною безіменного потічка, правого допливу р. Кабанівки. Цікаво, що у цьому місці неолітичні землероби зупинялись двічі. Першими сюди прийшли носії культури лінійно-стрічкової кераміки. З цього періоду досліджено одне наземне житло площею 6×2 м. Покидаючи насиджене місце, люди залишили рештки розбитих тонкостінних столових чаш півсферичної форми, оздоблені лінійно-заглибленим (нотним) орнаментом та уламки товстостінних горщиків. Згодом це підвищення заселяють представники лендельської культури, які вже широко послуговувалися металевими (мідними) виробами. Із забудовань цього селища досліджено півземлянкове житло площею 3,2×2,5 м з рештками глиняної печі та слідами господарської ями діаметром 1,3 м та глибиною 1,2 м, в заповненні якої відзначено кістки тварин. У житлі і довкола нього виступив численний і багатий речовий інвентар. Передусім, привертають увагу знаряддя праці, виконані винятково із волинського кременю – нуклеуси, пластини завдовжки до 8 см, ножі, скребки, вістря, різці. Із піщаника виготовлено невелику зернотерку, а із сланцю – три маленькі сокирки з асиметричними лезами. Знайдено молоток з рогу косулі та кістяні проколки. Посуд репрезентували невеликі біконічні посудини, оздоблені штамповими заглибленнями у поєднанні з кількома овальними чи конічними наліпками. Зустрічаються також окремі конічні миски, чаші на високих пустотілих піддонах, невеликі горщики [Пелещин, 1985, с. 339–340].

Впродовж III тисячоліття до н.е. в басейні Західного Бугу розселилися племена культури лійчастого посуду, що прийшли із Центральної Європи. Носії цієї культури дісталися й Звенигорода, про що свідчить знахідка однієї фрагментованої посудини [Археологічні пам'ятки, 1981, с. 189]. В цілях безпеки населення обирало важкодоступні підвищення. Для цього чудово надавалася місцевість в районі с. Підгородище на вершині гори (400 м н.р.м) в урочищі Городище. Зібрані тут крем'яні вироби та уламки ліпного посуду характерних форм засвідчують, що поселення функціонувало тривалий час [Свешников, 1953, с. 72; Археологічні пам'ятки, 1981, с. 183].

Сліди селищ, що виникли в кінці неоліту, відзначено на південь та північний схід від Звенигорода: на східній окраїні Давидівського плато – в урочищі Пісковня на околицях с. Підмонастир [Пастернак, 1937, с. 247; Михальчишин, 1993, с. 33] та на Дмитрівському пасмі – в урочищі Каліча Гора в околицях с. Городиславичі [Чорноус, 1991, с. 99].

Впродовж усієї неолітичної епохи щораз то нові хвилі поселенців обживали підвищення довкола Звенигородської низовини. Сліди поселень відзначено у Старому селі, Глуховичах та Під'яркові. Поселення у Старому селі, розташоване на південний схід від Звенигорода вздовж хребта Давидівського плато, знаходилось в межах сучасного села, де виявлено дрібні уламки ліпного посуду та крем'яні вироби: сокирку з каменю порфіру [Janusz, 1913, s. 36], відбійник з граніту, скребок [Пастернак, 1937, с. 248–249]. Наявність глиняного пряслиця, можливо, вказує, що тут проживали носії культури лійчастого посуду, у яких прядіння і ткацтво займали вагомє місце у господарстві. У Глуховичах, що лежить північніше Звенигорода на схилах Дмитрівського плато, відзначено лише розрізнені крем'яні знаряддя – малі ядрища з площинами відбивання, скребок, сокирку, ніж [Пастернак, 1937, с. 243]. У Під'яркові, що знаходиться східніше від Звенигорода на відрогах Гологірського плато, серед нечисленних крем'яних виробів знайдено крем'яне долото та фрагмент серпа [Janusz, 1913, s. 36; Полянський, 1928, с. 26]. У цьому місці слід відзначити, що незначна кількість артефактів, які до того ж мають випадковий характер, зовсім не означає, що вище згадані неолітичні поселення були непомітним і короткотривалим явищем. Навпаки, знахідки крем'яних знарядь за

відсутності широкомасштабних розкопок, швидше вказують на існування селищ, які досі ще повністю не локалізовані, а ступінь інтенсивності їх господарювання продовжує залишатись недослідженим. Ці зауваження справедливо торкаються й пам'яток наступних епох.

На загал неолітичне населення принесло у Звенигородську долину культуру обробітку землі. Плекали вони також і годівлю домашніх тварин, займалися полюванням та рибальством. З пам'яток, досліджених на сусідніх теренах (наприклад, Луцьк, Зимне на Волині, Незвисько, Тадані, Звинячин на Прикарпатті) відомо, що населення цієї доби проживало у наземних шатроподібних житлах та напівземлянках, які обігрівалися глиняними печами. Досить широкий асортимент знарядь праці свідчить про високий рівень розвитку господарства і побуту. Особливості духовної культури цієї спільноти були обмовлені землеробсько-скотарським характером занять та тотемістичними уявленнями, що знайшло відображення, передусім у культурах рослин та барана, а також у різних підвісках-амулетах (мініатюрні сокирки, ікла диких тварин). Внутрішні відносини у соціумі ґрунтувалися на патріархально-родових відносинах.

Оскільки в основі землеробства неолітичного населення лежав підсічно-вогневий спосіб, який вимагав щораз то нових, невиснажених земель для вирощування рослин, племена приречені були на постійні переміщення, які здійснювали у пошуках сприятливого середовища для проживання і господарювання. Вважають, що після застосування такого способу експлуатації землі впродовж одного року, поле повинно було відновлюватись протягом наступних чотирьох років [Czopek, 1998, s. 52]. Таким чином, вирубавши на Дмитрівському та Давидівському пасмах ліси і виснаживши родючі ґрунти, неолітичні землероби покинули Звенигородську низовину. На відкриті, розлогі, вкриті соковитою рослинністю терени, що перетворилися у досконалі пасовища, приходять племена, у господарстві яких значну частку становило скотарство. Так, в останній чверті III тисячоліття до н.е. з Повіслення на територію Волині і Прикарпаття розселяються носії культури кулястих амфор. Одна з цих груп дісталася Звенигорода, про що свідчить випадково знайдений на території села уламок горщика. Згодом відкрито й поховання, здійснене у гробниці із кам'яних плит; небіжчика супроводили дві посудинки [Kostrzewski, 1939–1948, примітка 14]. Згадані знахідки – єдиний слід у районі Звенигорода, який залишили після себе ці мандрівні пастухи, що по дорозі затримувалися лише на короткий час.

У II тисячолітті до н.е. з теренів Південної Польщі у верхів'я Західного Бугу та на територію між Львовом і Золочевом приходять інші кочівники – одна з груп племен шнурової кераміки, поселення яких в літературі предмету отримали умовну назву пам'ятки почапського типу. Речові знахідки, які залишила ця спільнота, досі відносять до рідкісних артефактів. Селища почапського типу в цьому районі ще не відомі, а один з трьох відкритих могильників виявлено у Звенигороді в урочищі Гоева Гора. Тут досліджено три поховання, здійснені за обрядом тілопокладення у могильних ямах. Небіжчиків укладали у скорченому положенні на боці. Серед поховального інвентарю, що супроводжував покійників, знайдено крем'яний ніж, кістяну голку, два опуклобокi глеки з петельчастими вушками. Поверхню шийки одного з глеків оздоблено кількома рядами відтисків шнура, а від нижнього краю вуха спускаються на тіло посудини два дугасті реберця. Встановлено, що в одному з поховань знаходились останки чоловіка віком біля 50 років. У нього на грудях збереглася півкругла підвіска з викопної мушлі, а біля зігнутих колін встановлено глиняний глек [Сवेशніков, 1974, с. 74, 79].

На початку епохи бронзи відбувається процес осіlosti пастухів. Вигідні і розлогі пасовища спонукали їх затримуватися на довше у певних місцевостях, а звідси окрім випасання худоби займатися обробітком землі на близько розташованих полях. Все частіше починають вони селитися на підвищеннях в заплавах річок. Можливо, сліди такого селища доби ранньої бронзи, найдавнішого для цього періоду у розглядуваній місцевості, нещодавно відкрито у Звенигороді. На південній ділянці підвищення (біля підніжжя замкового пагорбу) в урочищі Городище знайдено кілька фрагментів ліпних посудин, втім уламок вухка кухлика, оздобленого вертикальними рядами відбитків шнура, аналогії якому простежуються серед матеріалів межановицької культури (2300–1600 рр. до н.е.) [Гупало, Войцещук, 2011].

Помітнішою в районі Звенигородської округи була присутність племен доби середньої бронзи, а власне комарівсько-тшцінецької культури (XV–XIII ст. до н.е.). Ця спільнота розселилася на величезній території від Одри на заході до Дніпра на сході. Не існувало якихось уніфікованих підходів при виборі місця для їх поселень. Селища розташовувались на горбистих теренах, на схилах берегів річок, у низовині. Не дотримувалося це населення й єдиного поховального обряду: відомо тілопокладення і тілоспалення, ґрунтові і підкурғанні поховання. На території Звенигорода в урочищі Гоева Гора досліджено одне поховання, що вказує на існування могильника цієї культури на північній окраїні сучасного села. Небіжчика поховано у скорченому положенні на боці; при ньому знаходилась одна глиняна посудина [Swiesznikow, 1967, s. 55]. Інший могильник виявлено на підвищеній ділянці у східній частині села в урочищі Загумінки. Тут випадково розорано одне і розкопано два поховання. Небіжчики лежали у скорченому положенні на правому боці. Біля одного з покійників знаходилися два горщики та два ножі, виконані із кременю, іншого супроводжували крем'яна пластина, крем'яний ніж, виконаний з пластини, та фрагмент глиняної вази з вушком, край якого викінчено гострим виступом. Ще одному небіжчику біля голови поклали горщик та вазу, які мали два, викінчені гострими виступами, вушка [Swiesznikow, 1967, s. 46]. Селища, де проживали люди, поховані на зазначених могильниках на окраїнах Звенигорода, ще не виявлено. Натомість відкрито комарівсько-тшцінецькі поселення поблизу Звенигорода – у Водниках та Гончарах. Селище на східній околиці с. Водники (Водники-2) займало схили пагорба, обмежені ярами, по дну яких протікають струмки. Пам'ятка охоплює площу біля 2 га, де на орних полях зібрано уламки ліпного посуду, крем'яні відщепи, фрагменти крем'яних серпів [Конопля, 1996а, с. 25]. Рештки майже повністю знищеного поселення, відкритого на східній околиці с. Гончарі, зафіксовано в урочищі Гончарова Гора на підвищенні над струмочком. Під час досліджень зібрано численний речовий інвентар: фрагменти ліпного посуду (горщики, кубки, чаші, сито, миски) та знаряддя із кременю (ножі, скребки, серпи, сокира, долото, відбійники) і каменю (сокири, зернотерка, розтирач) [Свешников, Власова, 1959, с. 9–17]. Сліди селища доби бронзи відзначено на південно-західній околиці Шоломії в урочищі Соснина. Пам'ятка займала південні схили пагорба, оточеного з півночі і півдня ярами, а із сходу глибоким руслом невеличкого струмка. Тут зібрано уламки глиняних горщиків та численні крем'яні знаряддя: скребки на відщепі, ножі на ретушованих пластинах, серпи, чотирикутну у перерізі сокирку із шліфованою поверхнею, відщепи і пластини без ретуші, відбійник кулястої форми [Свешников, 1959, с. 6].

Населення культур доби бронзи принесло у Звенигородську округу суттєві зміни, місцеві прояви яких ще належить з'ясувати в ході майбутніх досліджень. Спільними ж для носіїв усіх культур цієї доби була поява багаторічних поселень, які влаштовували на всіх придатних для проживання ділянках. Зростає кількість населення і значно збільшуються площі поселень. Відбувається процес першого суспільного поділу праці; відкриття бронзи, як сплаву металів, спонукало розвиток торгівлі, міжплементний обмін. Зростає майнове розшарування, виникає родова знать, зміцнюється влада патріархальних вождів. В кінці епохи бронзи обжиті терени околиць Звенигорода становлять складову частину великого консолідованого етнокультурного масиву.

У подальшому великі зрушення у суспільно-економічному розвитку праісторичних культур пов'язані з винайденням заліза. Відбувається інтенсивний розвиток ремесла та торгівлі, що призвів до виділення окремих соціальних категорій населення – ремісників та купців. Застосування залізних знарядь у господарстві підвищило ефективність рільництва і зумовило інтенсивність використання тягової сили, а звідси й розвиток тваринництва. Поглиблюється процес майнового розшарування, зростає приватна власність, яка створює сприятливі обставини для розкладу первіснообщинних відносин.

У I тисячолітті до н.е. на терени Північного Прикарпаття з Верхнього Потисся проникають групи голіградської культури, а з місцевих спільнот пізньобронзової комарівсько-тшцінецької культури розвивається висоцька культура. Період доби раннього заліза у розгляданому районі майже зовсім не вивчений. На пам'ятках, відкритих під час

археологічних розвідок, розкопок не проводили, за винятком Звенигорода. Тут в урочищі Загородище на лагідному мисовому підвищенні в заплаві р. Білки відкрито сліди забудови заключної фази існування висоцької культури (VIII–VII ст. до н.е.). Досліджено споруду, яку згідно з припущеннями І. Свешнікова, побудовано у багnistій низовині на палях. Стіни будівлі, сплетені із тонких гілок, були додатково обмазані ззовні і зсередини глиною. Найімовірніше, ця споруда, знищена пожежею, мала господарське призначення. У її заповненні і довкола неї виступив численний речовий матеріал. Вражає незначна кількість крем'яного інвентарю: кілька ножів, виконаних з чорного кременю і загострених односторонньою пласкою ретушшю; скребок на пластині; уламки двох широколезих ножеподібних серпів, уся поверхня яких вкрита пласкою ретушшю і відполірована від ужитку. Знайдено одну бронзову шпильку, одне ціле і два фрагментарні глиняні пряслиця, кістяну проколку. Натомість масово виступали кістки тварин та уламки глиняного посуду. Розрізняються горщики біконічної, тюльпаноподібної та кулястої форм, оздоблені наскрізними дірочками, овальними ямками, наліпними валиками часто з пальцьовими вдавлуваннями. З інших різновидів начиння відзначено значну присутність мисок та фрагмент одного черпака. І. Свешніков, аналізуючи здобуті артефакти, підкреслював, що основна маса керамічного матеріалу з цього поселення не має аналогій ні серед знахідок голіградського типу, ні серед знахідок скіфського часу на території Західного Поділля та Прикарпаття. На думку дослідника, поселення біля с. Звенигород репрезентує новий, досі не вивчений тип пам'яток ранньозалізного часу [Свешніков, Власова, 1959, с. 28]. У цьому місці варто зазначити, що кераміка ранньозалізного часу, що постійно виступає у культурному шарі в ході розкопок на території городища, має специфічні риси, характер яких ще чекає свого вивчення. Окрім того, згадане поселення займало досить значну територію, про що засвідчують сліди забудови на південних та східних схилах підвищення (урочища Городище, Вали, За Вали). В урочищі Вали відкрито рештки господарської ями, на рівному пласкому дні якої простежувались сліди від шести згорілих стовпів з обпаленою довкола них глиною. У придонних прошарках зафіксовано уламки від одного товстостінного горщика, плічка якого оздоблено наліпним валиком із заціпами [Ратич, 1967, с. 25–26; Гупало, 2010, с. 189]. Об'єктами, найбільш висунутими на схід, були рештки двох овальних ям, відкритих в урочищі За Вали [Археологічні пам'ятки, 1982, с. 149]. На підвищенні південної частини городища (біля підніжжя замкового пагорба) в урочищі Городище відкрито рештки однієї господарської ями та двох споруд. Ямі притаманна банкоподібна форма, у якій виділялися дві складові частини: нижня – сферична шириною 0,98 м і глибиною 1,02 м та верхня – лійчасто-циліндрична діаметром 1,35 м і глибиною 0,60 м. Споруди, що мали виражений господарсько-виробничий характер, досліджено фрагментарно. Це були заглиблені у материк будівлі вісімкоподібної форми. Одна із споруд завглибшки 0,66 м і завдовжки 3,50 м, мала у місці звуження ширину 1,20 м, а в місці максимального розширення – діаметр 1,65–1,70 м; у західній частини об'єкта знаходилась господарська яма лійчастої форми розмірами 1,20×1,03 м і глибиною 0,67 м. Інша споруда виносила у довжину 570 см, у місці звуження існував поріг-перешийок розмірами 0,50×0,57 м, який розділяв будівлю на дві частини, з яких західна частина мала розміри 2,00×1,22 м і глибину 0,60 м, а східна частина – 3,20×1,22 м за глибини 1,30 м. Із згаданих об'єктів походять фрагменти ліпних горщиків тюльпаноподібної, банкоподібної та біконічної форм, а також уламки ліпних мисочок опуклобокої та конічної форм, фрагмент глиняного грузила. У літературі предмету пам'ятки з подібним речовим матеріалом відносять до перехідного етапу від культури висоцької до культури ранньоскіфського часу, тобто вони репрезентують наступний післявисоцький етап розвитку місцевих культур [Крушельницька, 1973, с. 36]. З цим же періодом ототожнюється ґрунтовий могильник, сліди якого відкрито на легко підвищеній східній околиці Звенигорода в урочищі Загумінки (на відстані 1–1,5 км від вищезгаданої житлово-господарської забудови). Тут, у могильній ямі знаходилися останки двох осіб, яких супроводжував лише один великий ліпний горщик. Посудина мала тюльпаноподібну форму; попід вінцями була оздоблена наліпним валиком та рядом ямкових заглиблень [Свешніков, 1959, с. 15–16]. Інший могильник,

ймовірно, висоцької культури зафіксовано ще далі на схід в урочищі Розпутне: небіжчика поховано під кам'яною плитою у ямі; як супровідний інвентар йому поклали горщик і кам'яну сокиру [Szaraniewicz, 1900, s. 2].

На території Звенигорода випадково знайдено фрагмент горщика голіградської культури [Свешніков, 1964, с. 43]. Цей єдиний артефакт, очевидно, не слід розглядати як свідчення перебування тут цього прийшлого населення. Найімовірніше, посудину варто пов'язувати все ж таки з населенням висоцької культури, до якого вона потрапила торговими шляхами.

У ранньозалізній час існували селища і на схилах пагорбів, що оточували Звенигородську низовину. Поблизу с. Гончарі на незначному підвищенні що врізалось у широку долину в урочищі Людвин досліджено рештки великої наземної, згодом житлової будівлі площею 5×4 м. В середині споруди у центрі відкрито залишки череня печі та знайдено окремі уламки товстостінних горщиків, в тому числі біконічної форми, оздоблених наліпними валиками і наскрізними проколами попід вінцями [Пелецишин, 1985, с. 339–340]. Селище (зараз частково зруйноване), відкрите поблизу Шоломії, знаходилося на західній околиці села і займало підвищення на лівому березі струмка в урочищі Гудзова Гора [Михальчишин, 1993, с. 36]. Поселення поблизу с. Гринів (на сьогодні вже знищене піщаним кар'єром) займало високий мис, що здіймався над південним багnistим краєм Звенигородської округи в урочищі Нива [Михальчишин, 1993, с. 34]. Ще вище знаходилося поселення біля с. Підгородище; воно було розташоване у західній частині плато (заввишки 400 м н.р.м.) в урочищі Городище [Грибович, Корчинский, 1985, с. 269]. Ця пам'ятка займає виняткове місце серед синхронних селищ розташованих поблизу. Дослідження, проведені тут у 2005 р., показали, що у ранньозалізну добу на горі Городище було споруджено городище, центральну частину якого укріпили двома кільцевими валами та ровами; ще три лінії укріплень захищали напільну сторону поселення. Перший вал, що оточував центральну площадку, мав в основі кам'яну кладку із великого білого вапнякового каміння без зв'язувального розчину. Поміж камінням залягали уламки ліпного глиняного посуду, який дозволяє датувати спорудження валу гальштатським періодом. Майже впритул до валу в одному місці знаходилась кам'яна площадка, вимощена дрібним вапняковим камінням, поміж яким також виступали уламки ліпного начиння. М. Филипчук вважає, що вали городища мали ритуальне призначення [Филипчук, 2007, с. 113–136], а саме городище було культовим центром регіону. На особливу роль цього осередку вказують знахідки скарбів з характерним комплектом оздоб, а власне: дві бронзові діадеми у вигляді пластини з підвісками; потрійний п'ятисекційний ланцюг із трапецієподібними підвісками, виконаний із білого металу, та потрійний ланцюг із спіральними прикрасами також із білого металу; три шийні гривні (дві із бронзи і одна із білого металу); 27 браслетів (24 із бронзи і три із білого металу); дзеркало із бронзи; два залізні ножі із бронзовим рельєфним наклепуванням у вигляді волот на лезі [Филипчук, Білас, Тимець, 2006].

Картина заселеності дослідженого району буде неповною, якщо не згадати низку пам'яток, де свого часу зібрано дрібні фрагменти ліпного посуду і знаряддя з кременю, для яких не вдалося визначити культурну належність: довкола Звенигорода – в урочищах Велики, Острови, Під Пліховом [Свешніков, 1953, с. 6.], Загумінки [Свешніков, 1953, с. 81], Під Каменем [Свешніков, 1953, с. 63], поблизу Шоломії – в урочищах Крива, Підзавалля, Зруб [Свешніков, 1953, с. 74–75], біля Романова – в околицях села [Janusz, 1913, s. 36; Janusz, 1918, s. 45] та в урочищі Лиса гора [Свешніков, 1953, с. 71]. Ці артефакти, які, зрозуміло потребують додаткових обстежень на місцевості, сигналізують про значно більшу густоту розташування пам'яток, а отже і освоєння району впродовж неоліту – раннього заліза.

Порівняно з попередніми епохами найбільш бурхливо виривало життя довкола околиць Звенигорода впродовж перших століть нашої ери. Це був період, коли при збереженні общинного володіння землею домінуюче становище займало ведення господарства окремими сім'ями, накопичення багатства якими обумовило виділення суспільної верхівки. Загальною нормою общинного співіснування стають індивідуальні сім'ї у складі великої патріархальної

сім'ї; давню і традиційну родову общину замінює територіальна община; в таких умовах суспільна верхівка закріплює за собою спадкову владу. Ці риси є характерними для суспільств воєнної демократії напередодні виникнення класового суспільства. Складні процеси відбувалися і у політично-етнічній площині. Територія Прикарпаття і Волині перетворюється на полігон міграції різноетнічних племен Південно-Східної та Центральної Європи, взаємовпливи яких відобразилися, передусім, на історії та матеріальній культурі місцевого населення. Отже, справжній колонізаційний бум припадає на I ст. н.е. У заселенні району Звенигорода беруть участь дві потужні хвилі переселенців – племена липицької та пшеворської культур, які господарювали тут впродовж кількох століть – I–III ст. н.е.

Липицька культура – це осіле землеробське населення, яке генетично пов'язане з дакійським етнокультурним масивом. З Дакії (Румунії), перейшовши через Карпатські гори, липицькі племена діставалися Дністра і по його лівих притоках просувалися на північ. Свої селища вони розташовували на південних або південно-західних схилах надзаплавних терас та потічків, що тягнуться неширокими смугами вздовж схилів. Натомість, могильники залишали на підвищених місцях (горбах, схилах). У поховальному обряді липицького населення домінує тілоспалення при незначній частці тілопокладень. Кремацію небіжчиків здійснювали на території могильника на спеціальних вогнищах; спалені кістки зсипали у глиняну урну, куди поміщали різні дрібні речі; посудину накривали мискою, фрагментом горщика чи чаші, рідше – кам'яними плитами, а потім поміщали в яму і засипали землею. Характерною особливістю липицького поховального обряду є відсутність зброї в якості супровідного інвентарю [Цыгылык, 1990, с. 12–21].

У Звенигороді сліди поселень липицької культури простежено в урочищах Городище [Археологічні пам'ятки, 1982а, 11–12] та Острів [Ратич, 1973, с. 27], де вони майже повністю знищені культурними відкладами ранньосередньовічного часу. Рештки селища зафіксовано також на західній околиці села на відстані 0,5 км західніше від урочища За Хмільником на півовальному мисоподібному виступі лівого берега р. Білки заввишки 4–5 м над рівнем заплави; площа поселення виносить 300×100 м. Ще одне селище знаходилося на північно-східній окраїні села поблизу хутора Жуків; розташоване на підвищенні лівого берега р. Білки заввишки до 10 м над рівнем заплави [Конопля, 1996а, с. 25–26]. Більш яскраво презентуються поховальні пам'ятки. Про існування липицьких могильників свідчать поодинокі поховання, виявлені на вершині замкового пагорба в урочищі Замок (тілоспалення в урні) [Свешников, 1995, с. 6] та на горбистому пасмі вздовж північного краю Звенигородської округи в урочищах Під Старою Церквою (тілоспалення) [Археологічні пам'ятки, 1982а, с. 11], Стіжки (тілоспалення в урнах, прикриті кам'яними плитами) [Свешников, 1953, с. 63].

У I ст. н.е. із Північно-Східної Польщі на терени Волині і Прикарпаття прийшло населення пшеворської культури. Генетично ця спільнота пов'язана зі східно-германськими племенами, які разом із місцевими населенням обжили розлогі простори між Одрою і Віслою. В авангарді пшеворської колонізації східних земель стояли озброєні кінні загони. Разом з ними на наших теренах з'явилося й пшеворське землеробське населення, яке мирно співіснувало з населенням липицької культури. Останнє обумовило й існування спільних кладовищ, де на супровідному інвентарі з окремих поховань простежуються виразні культурні взаємовпливи у поховальних ритуалах. Такі спільні могильники відкрито і досліджено на північній та східній околицях Звенигорода. Поховання розташовані на гребені південного схилу горбистого пасма (урочища Гоева Гора, Церковна сторонка [Козак, 1978, с. 96–107]) та незначному підвищенні (урочище Загумінки). Характерною особливістю пшеворського населення був звичай класти у чоловічі поховання предмети озброєння. Так, в урочищі Гоева Гора досліджено три пшеворські поховання (№ 8, 2а, 11), в одному з яких (поховання 8) серед кальцинованих кісток знаходився багатий супровідний інвентар: зігнутий утричі римський меч з характерним кільцеподібним закінченням руків'я, ніж, дві шпори, наконечник списа, фрагмент бронзової фібули [Свешников, 1957, с. 64, рис. 21, 10–13; Козак, 1984, с. 87]. Змішані елементи обряду простежено у похованні 15, де урна з тілоспаленням була прикрита уламком зернотерки і

фрагментами чаші на ніжці; під кальцинованими кістками знаходився зігнутий ніж з заглибленнями від інкрустації, фрагменти бронзової фібули, дрібні залізні та бронзові уламки окуття пояса, дві залізні пряжки, з яких одна інкрустована бронзою; саму урну встановлено на вбитих у землю зігнутому мечі та наконечнику списа, переверненому вістрям до низу [Свешников, 1957, с. 65, рис. 22; 24].

На могильнику в урочищі Загумінки привертає увагу багате пшеворське поховання № 7 з тілопокладенням; небіжчик лежав на спині, орієнтований головою на північ; біля його колін знаходилися: умбон щита, пара шпор, уламки бронзових обкладинок піхов з ажурним орнаментом, залізний ніж, рештки бронзового окуття пояса, кам'яний брусок [Свешников, 1957, с. 63, рис. 21, 1–9]. Цікаві жіночі поховання з тілопокладеннями (№ 15 і № 17) липицької культури досліджено в урочищі Гоєва Гора. У похованні 15 небіжку супроводжували: уламок металевого дзеркальця, залізна пряжка, ніж, намистини (дві пастові і одна з гірського кристалу), дві бронзові фібули; як рештки поминальної тризни виступили кістки корови і свині. Однак вражає уяву поховальний інвентар із поховання № 17. Покійниці у гріб поклали ліпні глиняні миску та пряслице, залізне шило, бронзову голку, а також металеве дзеркальце, дві бронзові фібули, залізну пряжку і невеличкий бронзовий гудзик; біля правого ліктя лежали два бронзові кільця з циліндриком всередині, а поряд грудки рожевої та коричневої фарби, що разом інтерпретовані І. Свешниковим як рештки замочку від шкатулки для рум'ян [Свешников, 1957, с. 69, рис. 23, 7–14]. Подібні “змішані” поховання пов'язують із представниками соціальної верхівки, які швидше переймали культурні запозичення.

У господарстві пшеворського населення, окрім землеробства і скотарства, значного розвитку досягли залізодобувна справа і ковальство, що представлено показним асортиментом залізних виробів, та гончарне виробництво. Вагоме місце у суспільно-економічних взаєминах займали торгово-обмінні зв'язки пшеворського населення з римським світом, завдяки яким у їхньому середовищі поширювалися оздоби, вишуканий глиняний червонолаковий (*terra sigillata*), а також бронзовий, срібний та скляний посуд, предмети культу, зброя; були в обігу римські монети.

Сліди пшеворських поселень на території Звенигорода зафіксовано у кількох місцях: урочище Городище (у центрі села), Горб (північно-східна частина села) [Свешников, 1991, с. 6], урочище Загороди (підвищення у в заплаві р. Горожанки у північній частині села) [Козак, 1977, с. 306], урочище П'ятницьке (східна частина села) [Свешников, 1990, с. 4–6].

З цими селищами пов'язані знахідки монет: емісія республіканська I ст. до н.е., Траяна (98–107 р.), Адріана (117–138 р.), Антоніна Пія (138–161 р.) [Janusz, 1913, s. 39]. Другу важливу групу імпортованих предметів розкоші репрезентують посудини, виконані з червоної глини і оздоблені рельєфним орнаментом, які досі залишаються рідкісними знахідками. У розглядуваному районі уламки такого начиння знайдено лише у Звенигороді. Виготовлене це начиння у спеціалізованих майстернях на території римських провінцій Галії над Рейном.

Два уламки походять від однієї миски у формі півкулі на кільцевому піддоні [Полянський, 1928, с. 20]. Верхня частина начиння оздоблена фризом із потрійних півовалів, розділених коротким звисаючим язичком; навскоси попід вінцями штампом відтиснуто ім'я майстра “CINTVSM (VS)”. Нижню придонну частину займало широке пасмо, поділене вертикальними стовпчиками на прямокутники, у яких вміщено сюжетні сценки. Збереглося фрагментарне зображення чоловіка у плащі, що розвівається. Цілі фігури представляють крилатого хлопчика-амура з простягненими рученятами та оголеного чоловіка з перекинутою через плече звірячою шкірою, який у простягнутих вперед руках тримає предмет округлої форми [Пастернак, 1931, с. 1–2]. Усі сцени наповнені динамікою фігур, об'єднаних якимось єдиним змістом. Окрім вище описаної посудини, на території Звенигорода знайдено ще сімнадцять уламків мисок, більшість з яких дуже подібна, втім й декоративними елементами, до начиння, виконаного гончарем Цінтузмусом. Серед цих осколків виділяється денце миски, поміченої клеймом іншого майстра – “SVARAD”. Обидва гончаря були знані у своєму середовищі. Сварад працював у південній Галії у місцевості Banassac (південніше

відомого гончарського осередку в Lezoux) за часів панування у Римі роду Флавіїв (69–96 р.). Ім'я Цінтузмуса пов'язують із майстернями східної Галії, а власне з осередком в Rheinabern, який активно функціонував за часів правління Адріана і Антоніна Пія. Торговими шляхами, що проходили від міста до міста, ця продукція з надрейнських провінцій дісталася Звенигорода. Кількість випадково виявлених уламків посуду terra sigillata вказує, що це поселення впродовж рубежу I/II – другої половини II ст. н.е. становило важливий пункт на торговому шляху з Південної Німеччини на Прикарпаття².

У пізньоримську добу густо були заселені і околиці Звенигорода. Поодинокі поселення цієї доби виступають поблизу сіл Гончарі (північна та західні околиці), Дмитровичі (західна окраїна) [Артюх, Конопля, Мацкевой, Поцилуйко, 1977, с. 263], Шоломия (урочище Заруби) [Чорноус, 1991, с. 99], Підгородище (територія села [Пастернак, 1937, с. 260], західна частина плато в урочищі Городище [Грибович, Корчинский, 1985, с. 269]), Під'ярків [Janusz, 1918, s. 45; Археологічні пам'ятки, 1982а, с. 11], Ганачівка [Берест, 1999, с. 44–61]. Натомість, гніздо селищ липицької культури функціонувало довкола Водник в урочищі Горбки [Свешников, Власова, 1959, с. 4; Цыгылык, 1980, с. 347–348], на північній (Водники-6), північно-східній (Водники-3, Водники-4) та східній (Водники-2) окраїнах села [Конопля, 1996, с. 25]. Низка липицьких пам'яток займала лагідні схили та підвищення вздовж р. Давидівки біля с. Підмонастир: східна (Підмонастир-2, Підмонастир-3), південно-східна (Підмонастир-4, Підмонастир-5), північно-східна (Підмонастир-6), північна (Підмонастир-7, Підмонастир-8, Підмонастир-9) окраїни села [Конопля, 1996, с. 23–24].

По сусідству з Водниками горбисті підвищення вздовж південного краю Звенигородської низовини, які виступають біля с. Гринів, зайняло пшеворське населення. Ця спільнота залишила після себе селище (урочище Криве [Михальчишин, Цигилик, 1991, с. 69]) та яскраві сліди у вигляді двох тілопальних могильників. Рештки знищених попільниць, розкопаних біля підніжжя гори Хом в урочищі Могила, містили багатий поховальний інвентар, що складався із предметів озброєння (вдвоє зігнутий меч, умбон від щита, вістря списа, шпора, ножі) та елементи поясного гарнітуру (пряжки, перснеподібні та гачкоподібні кріплення, окуття) [Пастернак, 1931а, с. 206–207]. Інший могильник (кінець I ст. до н.е. – I ст. н.е.) знаходився в урочищі Загумінки і був розташований на невеликому пагорбі, обмеженому з півдня крутою скелею, а з інших сторін стрімкими схилами. Тут досліджено шість кремаційних поховань в урнах, одну з яких накрито кам'яною плитою. Серед майже безінвентарних попільниць привертає увагу поховання № 3. Рештки тілоспалення (разом із уламком чорнолощеного кухлика та шматками бронзової пластини) поміщено у кружальний чорнолощений горщик з кулястим тулубом, який по боках обклали великою кількістю уламків повторно перепаленої кераміки пшеворської культури. У заповненні могильної ямки, на рівні вінець урни з західного боку лежали залізна шпора і бронзове окуття піхов мечі; із східного боку урни, на тому ж рівні знаходився переламаний на дві частини бойовий ніж і нижня частина наконечника списа. На дні могильної ямки біля урни лежав ще один зламаний бойовий ніж, ножиці з відламаним лезом, а під урною – бронзова фібула, ніж, умбон, бритва, ажурне окуття пояса і обкладка піхов меча з антропологоморфними зображеннями. Попільницю підтримували три частини меча, вбиті у землю [Козак, 1984, с. 86–87]. Сукупність перелічених знахідок вказує на поховання воїна найвищого рангу.

Могили воїнів з Гринева і Звенигорода розкривають особливу поховальну культуру, обряди якої запозичено у кельтському світі. Воїнів у потойбіччя мала супроводжувати зброя, яку, аби вона могла служити померлому, також слід було умертвити. Проте з остраху перед мертвими, з метою їх “обеззброїти” практикувалося навмисне псування поховального інвентарю, але лише предметів озброєння.

Завершуючи огляд праісторичних пам'яток в районі Звенигорода, слід підкреслити, що у пізньоримський період ці терени постають перед нами як край з густою сіткою селищ, де

² Проте існує й інша думка, згідно з якою поява описаного посуду terra sigillata пов'язана з черняхівською культурою [Баран, 1981, с. 100–101].

процвітали землеробство, скотарство, різні ремесла та торгівля, локальна і далекоюсяжна, що обумовлювала доступ до надбань римської цивілізації.

Час існування липицької культури визначається початками I–III ст., західноукраїнської групи пам'яток пшеворської культури також I–III ст. Якою була подальша доля цього населення, що проживало в районі Звенигорода та його околиць – невідомо. Відсутність на сьогодні пам'яток наступного хронологічного етапу – не може бути аргументом на користь запускання цієї території. На наш погляд, більш прийнятне припущення про недостатній рівень дослідження району. Значна кількість пам'яток, відкритих довкола Звенигорода, ставить на порядок денний їх археологічне вивчення з наступною періодизацією. Це дозволить серед селищ, датованих на загал “липицькою” чи “пшеворською” культурами та “римським часом”, виділити ті поселення, що функціонували на різних хронологічних етапах. Здавалося б, підтверджують цю думку три пам'ятки, які дослідники ототожнюють із черняхівською культурою, що розвинулася на заключній фазі пізньоримського періоду (кінець II – початок VI ст.). Сліди двох поселень, датованих III–IV ст., у 1953–1957 рр. відкрито на території Звенигорода в урочищах Завалля та Навпроти Коцурова [Савич, 1959, с. 116–117]. Однак, найімовірніше, згадані пункти є слідами одного великого поселення пшеворської культури, що займало південні схили підвищення у центральній частині сучасного села, в межах ділянки якого розрізняють урочища Городище, За Вали (або Завалля), Друга Сторонка, П'ятницьке. Іншу черняхівську пам'ятку локалізовано у Гриневі на відстані 500 м від поселення пшеворської культури [Михальчишин, Цигилик, 1991, с. 69]. З огляду на розлогі терени пшеворських селищ, цей пункт міг бути продовженням поселення в урочищі Криве, або новим селищем, найімовірніше, усе ж пшеворської культури.

Таким чином, пам'ятки липицької та пшеворської культур, згідно з сучасним станом досліджень, замикають найдавнішу історію освоєння району Звенигородської низовини.

Поряд з тим привертає увагу той факт, що у цій надзвичайно вигідній для проживання місцині, досі не виявлено слідів поселень й наступного ранньослов'янського періоду – V–VIII ст. Пояснення цієї обставини можливо криється в одному цікавому об'єкті, відкритому на поселенні липицької культури поблизу с. Ганачівки. Тут виявлено заглиблене на 0,77 м у материк житло (житло 2) розмірами 4,5×4,8 м [Берест, 1999, с. 50–51]. У будівлі знайдено, окрім фрагментів ліпного начиння, ще й ніж та пряслице із стінки ліпного посудини. На добре втоптаній долівці біля скупчення кераміки, вугликів, попелу та кількох невеликих каменів лежав кістяк людини. Смерть спіткала цю людину у домівці біля вогнища. Однак те, що небіжчик залишився непохований згідно з традиційним ритуалом, свідчить про якусь надзвичайну подію у житті населення, що тут проживало. Очевидно лише загроза життю змусила людей знехтувати своїм обов'язком щодо померлого. Це змушує припускати раптовий, примусовий і масовий характер міграції населення пізньоримського часу із насиджених місць в районі Звенигородської низини. Р. Берест датує житло кінцем III ст. н.е., що не дозволяє пов'язувати вплив цього населення із значно пізнішим у часі нашестям гунів. Хоча, не виключено, що майбутні дослідження можуть внести певні корективи у періодизацію поселення біля с. Ганачівки.

Спустошення району Звенигородської низини з кінця IV і в V ст., окрім воєнної загрози, могло бути пов'язане і зі зміною кліматичних умов в Європі. Відомо, що на цей час припадає різке похолодання, коли спостерігались найнижчі температури за останні 2 000 років. Тоді ж внаслідок збільшення опадів різко зросла зволоженість ґрунту, відбувалась трансгресія Балтійського моря, помітно підвищились рівні річок, озер, розрослися болота. В результаті численні селища були підтоплені, а рілля виявилась непридатною для обробки. Від перезволоження і повеней потерпало Середнє Повіслення, де майже усі поселення римського часу покинуло землеробське населення [Седов, 1999, с. 26]. Ці кліматичні катаклізми не могли не торкнутися розглядуваного району, де усі низинні водні артерії належали до басейну Балтійського моря. Зростання рівня ґрунтових вод, як і повноводності струмків, потічків і річок, очевидно, перетворили Звенигородську улоговину у величезне озеро, яке затопило

багато поселень. Ступінь катастрофічності подібних змін продемонстрував розлив навіть меліорованої р. Білки, води якої майже повністю залили усю низовину на захід від Звенигорода підчас повені, яку ми спостерігали 1993 р. За кілька століть колишні поля і пасовища знову заросли густим лісом, що перетворився у непрохідні пущі довкола розлогого болота-озера.

Наступний етап колонізації околиць Звенигорода припадає лише на IX–X ст., що виразно засвідчено археологічними матеріалами. До перших ранньослов'янських поселеньських структур слід віднести городища, що споруджували на важкодоступних стрімких вершинах по краю Гологірського пасма. Не раніше IX ст. виникло городище біля с. Ганачівка [Филипчук, Стеблій, 2010, с. 31]; з середини X ст. функціонувало капище у Підгородищі [Филипчук, 2007, с. 113–136]. У наступні століття Звенигородська долина перетворилася в густозаселений край. Розвиток численних селищ, містечок і виникнення стольного міста Звенигорода вже пов'язане з державотворчими процесами в Давній Русі.

ЛІТЕРАТУРА

Артюх В.С., Конопля В.М., Мацкевой Л.Г., Поцилуйко Н.Г.

1977 Обследованый на территории Львова и Львовской области // АО 1976 года. – Москва. – С. 262–263.

Археологічні пам'ятки...

1981 Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – Київ. – 310 с.

1982 Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза. – Київ. – 194 с.

1982а Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. – Київ. – 267 с.

Баран В.Д.

1981 Черняхівська культура за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. – Київ. – 264 с.

Берест Р.

1999 Поселення липицької культури біля с. Ганачівки на Перемишлянщині // АДЛУ. – Вип. 4. – Львів. – С. 44–61.

Геренчук К.І. (ред.)

1972 Природа Львівської області / за ред. К.І. Геренчука. – Львів. – 151 с.

Грибович Р.Т., Корчинский О.М.

1985 Исследования у с. Подгородище // Археологические открытия 1983 года. – Москва. – С. 269.

Гупало В.

2010 До питання про планувальну структуру та забудову східної частини окольного міста Звенигорода на Білці // МДАПВ. – Вип. 14. – Львів. – С. 172–203.

Гупало В., Войцещук Н.

2011 Звіт про результати археологічних досліджень (розкопок) на пам'ятці археології “городище літописного Звенигорода” в с. Звенигород Пустомитівського району Львівської області в 2010 р. – Львів.

Козак Д.Н.

1977 Исследования памятников первых веков нашей эры в Львовской области // Археологические открытия 1976 года. – Москва. – С. 305–306.

1978 Могильник початку нашої ери у с. Звенигород на Львівщині // Археологія. – Вип. 25. – Київ. – С. 96–107.

1984 Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – Київ. – 111 с.

Конопля В.

1996 Нові пам'ятки археології Перемишлянського району // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – Львів. – С. 23–24.

1996а Археологічні дослідження на Пустомитівщині // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. – Львів. – С. 24–26.

Крушельницька Л.І.

1973 Поселення висоцької культури // Археологія. – Вип. 11. – Київ. – С. 27–38.

Михальчишин І.

1993 Список пам'яток стародавньої історії Львівської області. – Львів.

Михальчишин І.Р., Циглик В.М.

1991 Нові археологічні пам'ятки на Львівщині // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – С. 68–69.

Пастернак Я.

1931 Нововідкриті римські пам'ятки з Галичини і Волині // Записки НТШ. – Т. СLI. – Львів. – С. 1–17.

1931а Кельти в Галичині // Життя і Знання. – Рік IV. – Ч. 7 [43]. – Львів. – С. 206–207.

1937 Нові археологічні набутки Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 // ЗНТШ – Т. СLIV. – Львів. – С. 241–268.

Пелецишин Н.А.

1985 Исследования в Львовской области // АО 1983 года. – Москва. – С. 339–340.

Полянський Ю.

1928 Нові археологічні знахідки з Галичини // Записки НТШ. – Львів. – Т. СXLIX. – С. 9–30.

1935 Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту подільсько-бесарабської провінції // Праці Географічної комісії НТШ. – Львів. – Вип. I. – С. 1–23.

Ратич О.О.

1967 Звіт про археологічні дослідження в селі Звенигороді на Львівщині в 1966 р. – Опис 5. – Од. зб. 398. – Львів. – 84 с.

1973 Звіт про археологічні дослідження в селі Звенигороді на Львівщині в 1972 році. – Опис 2. – Од. зб. 418. – Львів. – 51 с.

Савич В.П.

1959 Нові пам'ятки доби полів поховань на території Львівської і Тернопільської областей // МДАПВ. – Вип. 2. – Львів. – С. 114–118.

Свешніков І.К.

1953 Щоденник археологічної розвідки в с. Звенигород Бібрського району Львівської області. Жовтень 1953 р. – Спр. 1953/2. – Львів. – 14 с.

1959 Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952–1957 рр. // Археологічні роботи музею в 1952–1957 рр. – Львів. – С. 3–38.

1964 Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі // МДАПВ. – Вип. 5. – Львів.

1974 Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е. – Київ. – 208 с.

1987 Звенигород. – Львів. – 48 с.

1990 Звіт з роботи Звенигородської археологічної експедиції в 1989 році. – Львів. – 59 с.

1991 Звіт з роботи Звенигородської археологічної експедиції у 1990 році. – Львів. – 48 с.

1995 Звіт Звенигородської археологічної експедиції за 1994 р. – Львів. – 62 с.

Свешніков І.К.

1953 Дневник научного сотрудника экспедиции Львовского Государственного исторического музея в Бибрский район Львовской области с 12 по 22 мая 1953 года. – Спр. 1953/1. – Львов. – 81 с.

1956 Могильник в селе Звенигород Львовской области // КСИИМК. – Вып. 63. – Ленинград. – С. 57–69.

1957 Могильник липицкой культуры в Львовской области // КСИИМК. – Вып. 68. – Ленинград. – С. 63–74.

Свешніков І.К., Власова Г.М.

1959 Отчет о работе археологической экспедиции Львовского государственного исторического музея в 1959 г. – Спр. 1959/1. – Львів. – 81 с.

Седов В.В.

1999 Древнерусская народность: Историко-археологическое исследование. – Москва. – 320 с.

Филипчук М.

- 2007 Рятівні археологічні розкопки на городищі с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. // Вісник інституту археології Львівського університету. – Вип. 2. – Львів. – С. 113–136.

Филипчук М.А., Білас Н.М., Тимець І.В.

- 2006 Скарб гальштатсько-латенської доби: Каталог.– Винники. – 24 с.

Цыгылык В. Н.

- 1980 Новое поселение липицкой культуры на Львовщине // АО 1979 года. – Москва. – С. 347–348.
1990 Липицкая культура // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев. – С. 12–21.

Филипчук М.А., Стеблій Н.Я.

- 2010 Створення археологічного кадастру в горбогірній місцевості (теоретичні та методологічні аспекти) // Вісник інституту археології Львівського університету. – 2010. – Вип. 5. – Львів. – С. 30–33.

Чорноус В.О.

- 1991 Дослідження в околицях с. Звенигорода Пустомитівського району Львівської області // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів. – С. 98–101.

Czopek S.

- 1998 Kamień – brąz – żelazo. Zarys archeologii Polski południowo-wschodniej. – Rzeszów. – 216 s.

Janusz B.

- 1913 Z pradziejów ziemi Lwowskiej. – Lwów. – 92 s.
1918 Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej. – Lwów. – 310 s.

Kostrzewski J.

- 1939–1948 Od mezolitu do okresu wędrówek ludów // Encyklopedia polska. – T. IV. – Kraków.

Swieszniak I.K.

- 1967 Kultura komarowska // Archeologia Polski. – T. 12. – № 1. – Warszawa. – S. 46–55.

Szaraniewicz I.

- 1900 Cmentarzyska przedhistoryczne w Czechach i Wysocku w powiecie brodzkim, odkryte w 1895, 1896 i 1897 // Teka konserwatorska Galicji Wschodniej. – Lwów. – S. 1–30.

Vira HUPALO

HISTORY OF SETTLING OF ZVENYHOROD AND ITS SUBURBS DURING PREHISTORIC PERIOD

This article presents description of the environmental conditions of the area, which occupies the Zvenyhorod and its suburbs. Within certain landscape areas complex of archaeological sites, discovered during a hundred years of research, is observed. Characteristics of location of settlements and burials of different archaeological cultures from the Paleolithic to the late Roman period. Highlights the general trends in the formation of the settlement structure and features of economic development in Zvenyhorod and its surroundings in different historical periods.